

Premonstráti v Plzni

Závěr Smetanova života

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. III. Josef František Smetana, vlastenec a rebel. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 125–[1144].

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405445>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Závěr Smetanova života

1. Konec Bachova absolutismu, společenské oživení

Po porážkách v bitvách u Magenty a Solferina byl v srpnu roku 1859 ze státní služby propuštěn Alexander von Bach, postupně odcházeli i úředníci jeho aparátu.

Jako reakci na politické dění si Smetana do zápisníku vepsal úvahu o roce 1859. Nejprve popsal politické rozpory mezi Francií, Itálií a Rakouskem, pak přešel k rekapitulaci situace italského národa v letech 1848 až 1858, k úvaze o válce o Krym (1854 až 1856) a jejím důsledkům pro mezinárodní politiku a vznik protiruské aliance. Věnoval se rekapitulaci válek v Itálii (duben až červenec 1859) a nepokrytě sympatizoval s bojem Italů za samostatný stát. Ukazoval dopady války na politickou, ekonomickou, národnostní a sociální situaci v *Rakouské říši*. Její stav charakterizoval těmito slovy:

Také Rakousku slíbeny reformy státním manifestem císařským a počátek změny v politice učiněn propuštěním ministrů zevnitřních i vnitřních záležitostí, Bacha i Bacha, tento učiněn vyslancem u papeže ..., čímž se zdá, že od přísné centralisace německé upuštěno a jednotlivým zemím více samočinnosti přislíbeno býti má. K ustanovení nového obecního řádu povolání ze všech korunních zemích důvěrníci, ne však od obcí vyvolení nebrž od vladařů určení, z čehož pro liberálnost řádu nového málo naděje vysvitá. Z něho pak teprve se pozná, jaká asi ona zastupitelství zemská býti mají, již vláda před každou pujkou slibovala ale nikdy nedala. Posledními událostmi může býti vláda dostatečně poučena, že ani bureaukratická centralisace ani ohromná veškerá tak státu požirající síla bodáků říši rakouské pevného základu nedá a všichni rozumní souhlasí v tom, že jen na základě svobodných národních ústav bezpečně spočívati a květati může. Ústav takových, jakých si národové přejí od vlády rak. sice sotva očekávati lze, nicméně však i ona nucena bude k opravám času přiměřeným, kdyby ničím jiným, tedy strastným stavem financí, an státní dluhy v rychlém postupu v nesmírné summy zrůstají, státní statky, železnice, monopoly a j. již všechny dílem prodány dílem zastaveny. Daně přímé i nepřímé na nejvyšší stupeň vyšroubovány, roční deficit vždy větší, valuta vždy horší, veřejný kredit vždy menší, stříbrné peníze z obchodu zcela zmizely.¹

Dne 20. října 1860 byl vydán *Císařský manifest*, zdůvodňující nastolení Bachova absolutismu po revolučních událostech roku 1848. Jako poradní orgán byla nyní stanovena *Rozmnožená říšská rada*, které bylo v určitých záležitostech

¹ Viz *Pomněnky 1*, s. 6, in *Pomněnky 1, 2, 3*, fond [SJ], dokument č. 5929-83/17a. Viz též *Pomněnky 1*, fond [SJ], dokument č. 5934-83/22.

příznáno rozhodování. *Říjnovým diplomem* ze stejného dne se císař zřekl absolutismu, přislíbil reformu vnitřních poměrů ve státě a naznačil možnost obnovení zemských historických práv.

Smetana sledoval politický vývoj se sympatiemi, příliš velké naděje si však nedělal. Rakouské vládě a panovníkovi po zkušenostech z padesátých let nevěřil, byl k vývoji říše skeptický. Přestože mu od konce padesátých let ubývalo sil, stačil po politickém uvolnění na počátku šedesátých let na poradách se svými plzeňskými přáteli Hynkem Schieblem a Adolfem Feyerfeilem diskutovat o možném vydávání českých novin. Jejich myšlenka narazila na problém financí, nezájem předplatitelů, nedostatek kvalitních autorů a určité „obavy z Prahy“, která by tento podnik mohla považovat za nevhodnou konkurenci vedoucí na Plzeňsku k oslabení zájmu o pražské noviny.²

Na počátku roku 1861 si Smetana do svého zápisníku napsal:

Rok 1861 počíná s obnovenou nadějí narodů Rakouských „Vláda bodáků a špehů“ jak ji byl náš slavný Šafařík ve své znamenité řeči v síni Žofínské při Slovanském sjezdu nazval a děle za nemožnou prohlásil, obnovena byvši po roce 1849 zrušením konstituce od Františka Josefa samé dané, ... na základě bureaukraticko-germanistické centralisace Bachové zbudovati měla, přivedla říši Rakouskou na mizinu v ohledu finančním a všeobecná nedůvěra a nespokojenost všech národů rakouských zvláště Uhrů hrozila ... s blížící se z Itálie revolucí prolomiti železnou hráz porážkami Italskými r. 1859 oslabenou.

Nevědouc sobě rady a pomoci v tomto nebezpečí povolala vláda v létě 1860 své důvěrníky zvláště ze šlechty všech zemí rak. do „rozmnožené říšské rady“, kteří ... od vlády samovoláni, jednohlasně celou panující soustavu zatratili, a nutnost nové dráhy k zachování říše tvrdili. Většina vedená Uhry žádala obnovení ústav zemských na základě historickém, menšina, německo-liberální byla pro říšský sněm, ale ostýchala se to vysloviti.

Po mnohém váhání přichýlila se vláda na stranu většiny a dne 20. října vydal císař „diplom“, jímž zemím Uherským předešla ústava jejich navrácena jest i všem ostatním zemím rak. zaručeny ústavy sněmovní, pojišťující jim ve všech věcech vnitřních plnou autonomii, jen záležitosti finanční a válečné zůstaveny říšské radě, která ze sněmů zemských volena býti má. Tu nastal nový ruch politický v celém Rakousku. Maďaři strhovali orly císařské, vypouželi úředníky německé a české, uvádějí do všech škol i úřadů maďarštinu za řeč úřední vyhlášenou, sřizují obnovené sbory stoliční a župy dle ústavy r. 1848 chtěje toliko tuto míti základem obnoveného zřízení zemského. Chorvati usilují o spojení trojjediného království Chorvatského, Slavonského a Dalmatského, Srbská vojvodina horlí proti spojení s Uherskem, Poláci a Rusíni z Haliče vysílají deputace do Vídně žádající úplnou autonomii sněmům svým a uvedení jazyka svého do škol i úřadů. A co Čechové? Ti se domáhají především rovnoprávnosti národní, již tolikrát jim přislíbené, zaručené ale nikdy nedržené a sněmu vlastního v Praze, jakož diplomem císařským určeno jest. O to zmužile bojují noviny

² Viz [Sc57].

Čas a Národní listy odpírajíce žádostem listů německých, jimžto jediný toliko sněm pro všechny, tak zvané německo-slovanské země ve Vídni máti chtějí, aby nás německou centralisací zase dusiti mohly. Z toho děsný ryk novin německých proti českým. Jedny jim vytýkají, že jsou reakcionářské a ultramontanské, jiné zase naopak, že kacírstvím zapáchají, a pražský policejní ředitel Paümann stáhá je libovolnými pokutami. Vláda maří drahý čas – snad poslední propůjčenou jí lhůtu – nerozhodnými a nezdařilými experimenty politickými. Goluchovsky vydal zemské statuty pro čtvero zemí: Styrsko, Korutany, Solnohrad a Tyroly dle zásad středověkých ústav stavovských, které všeobecnou nespokojenost způsobily. Musel tedy odstoupiti a na jeho místo dosazen Šmerling, naděje liberalistů německých; ale volební zákon jeho nesplnil naději tu, an dle něho většina občanů z práva voličského vyloučena a německá centralisace neuvedena.³

Dne 26. února 1861 byla vyhlášena centralistická *Únorová ústava*, která zřizovala zákonodárnou dvoukomorovou *Říšskou radu*, tento krok znamenal přechod ke konstituční monarchii. Ústava potvrdila zemská zřízení a formulovala volební řády do zemských sněmů. Její platnost byla roku 1865 pozastavena. Roku 1867, po prohrané prusko-rakouské válce došlo k tzv. rakousko-uherskému vyrovnání. *Prosincová ústava* z 21. prosince 1867 vymezila postavení císaře, dala zákonodárnou pravomoc *Říšské radě*, uznala základní občanská práva, zřídila ve Vídni říšský soud, potvrdila nezávislost soudů a rovnost občanů před zákonem.

Politické poměry se na začátku šedesátých let rychle uvolnily, zrodil se prostor pro nejrůznější aktivity, česká společnost se začala intenzivně probouzet. Vznikl zpěvácký spolek *Hlahol* (1861), tělocvičný spolek *Sokol* (1862), spolek *Svatobor* k podpoře českých spisovatelů a jejich rodin (1862), spolek měšťanstva *Měšťanská beseda v Plzni* (1862),⁴ *Spolek českých lékařů* (1862), *Spolek*

³ Viz *Zápisky z roku 1861*, fond [SJ], dokument č. 5930-83/18, s. 1–3.

Anton von Paümann (1802–1870), rakouský šlechtic a dvorní rada, byl policejním důstojníkem a pražským policejním ředitelem. V době Bachova absolutismu pronásledoval české vlastence, a proto byl v Čechách neoblíbený. Roku 1857 inicioval založení *Pražského dobrovolného sboru ochranného*, z něhož se později vyvinula *Záchranná služba hlavního města Prahy*.

Agenor Goluchowski (1812–1875), šlechtic z Haliče, byl rakouským politikem. Od roku 1849 působil jako místopředseda Haliče a Vladiměře, kde se zasloužil o rozvoj vzdělanosti a zřízení polských škol. Roku 1859 po pádu Bacha se stal ministrem vnitra. Snažil se zmírnit dopady krize, které přinesla rakousko-italská válka, zavedl různá úsporná opatření, svolal *Říšskou radu*, která měla rokovat o reformě císařství. Přikláněl se k federalizaci monarchie, s čímž nesouhlasili centralističtí liberálové, Němci i Maďaři. V prosinci roku 1860 musel abdikovat. Místopředsedou Haliče a Vladiměře byl opět v letech 1866 až 1867 a znovu v letech 1871 až 1875.

Anton von Schmerling (1805–1893), rakouský politik a právník, byl aktivním účastníkem revoluce 1848 a členem celoněmeckého *Frankfurtského sněmu*. V letech 1849 až 1851 byl ministrem spravedlnosti, v letech 1860 až 1865 státním ministrem *Rakouského císařství*. Patřil k hlavním představitelům německo-rakouského liberálního proudu. Zastával liberální svobody a principy centralismu. Nesouhlasil se státoprávními a autonomistickými snahami neněmeckých etnik.

⁴ Plzeňská *Měšťanská beseda* byla slavnostně otevřena až roku 1862. Příprav jejího vzniku, které probíhaly od konce roku 1860, se Smetana podle dochovaných zpráv již neúčastnil, ale

pro volné přednášky z matematiky a fyziky (1862), který se roku 1869 přetvořil v *Jednotu českých matematiků*, spolek českých umělců *Umělecká beseda* (1863), *Jednota právníků* (1864), *Spolek inženýrů a architektů v království Českém* (1865), *Studentský přírodovědný spolek Isis* (1866), z něhož roku 1872 vznikl *Spolek chemiků českých*, právnícký spolek *Všehrd* (1868) atd. Počátkem šedesátých let se navíc začínala čeština postupně prosazovat i ve vysokoškolské výuce.

Pro Josefa Františka Smetanu, který s radostí vnímal pozitivní signály, které přinášel počátek šedesátých let, bylo již pozdě. Jeho život končil právě v době, v níž začaly ožívat naděje, v době, která byla aktivitám, kterým se řadu let věnoval, opět příznivě nakloněna.

2. Konec života

V květnu roku 1860 měl Smetana druhý zápal plic, který byl v době, kdy neexistovala antibiotika, velmi vážným zdravotním problémem. Nemoc se mu podařilo překonat, značně ho však oslabila.⁵

Dne 9. února 1861 se Smetana vážně nachladil, snad při procházce městem. Sklátila ho zimnice, silné bolesti a obtíže s dýcháním. V následujících dnech o něho pečovali kolegové, přátelé, žáci a sestra s rodinou. Jeho oslabený organismus však již nedokázal nemoci vzdorovat a Smetana 18. února 1861 v Plzni č. 179 (budova gymnázia) zemřel v nedožitých šedesáti letech.⁶ Jeho smrt byla v novinách popsána takto:

Josef F. Smetana rozstonal se vlastně již v sobotu dne 9. t. m. Ale nikdo netušil nemoc tak zlou, konec tak smutný, až teprve v neděli dne 17., na kterýž den nemocný své přátele více nepoznával. V noci pak tento den o 2. hodině v rukou svého švakra skonl. Zemřel na ochrnutí plic, kterouž nemocí také před rokem po delší čas byl sklíčen. ([142], s. 3)⁷

Karel Václav Seydler popsal Smetanovy poslední dny podle vzpomínek jeho příbuzných takto:

... Z počátku nikdo ještě netušil, že by nemoc zlý konec vzítí měla; Smetana sám neměl ji za nebezpečnou. Jsa na lože wržen, velmi živě se zabýval politikou, která právě tenkrát ustoupila zase v nové období, vzbuzujíc radostné naděje; také pilně si všímal toho, kde se jaké sbírky konají na pomník Václava Hanky nedávno zemřelého; smrt Hankova jej tuze dojala, a mnoho na něj zpomínal

zakladatelé byli jeho blízcí přátelé a někteří jeho bývalí studenti.

⁵ Viz Smetanův stručný životopis, který je uložen ve fondu [SJ], dokument č. 5951-83/39.

⁶ Dne 17. února 1861 byl zaopatřen svátostmi umírajícího od pátera Desideria z řádu sv. Františka Serafinského. Průběh Smetanova onemocnění viz [Hr], s. 671–672. Viz též J. Kafka: *Pamětní kniha Dr. Fr. Smetany*, rukopis, 1901, s. 15. Uložena je u Dr. Blanky Dvořáčkové, kronikářky Svinišťan.

⁷ Viz též [Hr], s. 669.

v poslední nemoci své. Dne 13. února diktoval ještě tuto poslední báseň, jen že slabost mu již nedovolila, aby ji dokončil ...

Nebezpečí stále rostlo, horečka přidružila se ku prvotní nemoci, a již počal nemocný k smrti pracovati. Poslední dva dni byl nejvíce pohřížen v hluboké mlčení, i zdalo se, jako by již žádného nepoznával. V neděli dne 17. února dal se opatřiti svátostmi umírajících. Vida u svého lože plačící dva příbuzné klečeti, hlasem již změněným je těšil: „Vy pláčete? To je krásné, místo co byste vy těšili mne, musím já vás těšiti; neplačte, vždyť pozejtří bude dobře, přijdu zase do školy.“ Následující pak noci o 2. hodině dne 18. února opustil jeho duch smrtelnou schránku ... ([Sey], s. 138–139)

Autentickou vzpomínku na den Smetanova úmrtí uveřejnil roku 1905 Jaroslav Schiebl,⁸ jehož otec Hynek (Ignác) Schiebl měl v Plzni tiskárnu a knihkupectví a byl blízkým Smetanovým přítelem:

Byl nepřívětivý únorový den před čtyřiceti lety, kdy za časného rána s matkou svojí – nyní již dávno zvěčnělou – vybrali jsme se já a má rovněž již zesnulá sestra z teploučkého domácího hnízda, abychom otevřeli krám otcova obchodu ve Školní ulici ...

Nebe bylo hustými mraky zataženo a drobný, pronikavý déšť padal na ulice tehdejší ještě sousedské Plzně. ...

Vešel první kupec do našeho obchodu – studentík z protějšího gymnasia. Měl oči od pláče zarudlé.

Mezi tím, co ho expeduji, táží se: „Co pak jsi vyvedl – dostal’s doma klofec?“ Byliť jsme spolu dobrými kamarády.

„Nedostal ...“ a opět se zajíkal, neustále dralo se z hrdla jeho potlačované štkaní.

„Co jsi tedy tak uplakan?“ vyzvídám s kamarádkou účastí.

„Ty tedy nevíš? Pan professor Smetana nám umřel dnes v noci!“ a proud pláče uvolnil se v něm po těchto slovech.

Mně bylo, jako když mne někdo škrtí. Ještě dne 8. února zastavil se u nás

⁸ Jaroslav Schiebl (1851–1933), přední plzeňský podnikatel, publicista a novinář, byl organizátorem společenského, kulturního a divadelního života. Po absolvování německé nižší a české vyšší realky se na otcovo přání věnoval rodinnému tiskařskému povolání. S otcovým souhlasem studoval na akademiích v Drážďanech a Berlíně malířství, zajímal se o divadlo, žurnalistiku, psal, maloval, cestoval po Evropě a studoval jazyky. Po návratu do Plzně spravoval rodinný podnik, psal do novin různé divadelní a hudební recenze, fejetony, povídky a historické studie. Byl vlastencem, propagoval české výtvarné umění a literaturu. V osmdesátých letech byl zvolen poslancem *Českého zemského sněmu*. V devadesátých letech vstoupil do služeb plzeňského magistrátu a zasloužil se o rozvoj statistického odboru městského úřadu. Jeho zásluhou byly vydávány rozsáhlé plzeňské adresáře. Stál též u zrodu *Klubu fotografů amatérů v Plzni* (1895). Psal kvalitní články a knihy o historii Plzně, plzeňských spolků a o životních osudech významných plzeňských osobností. Sbíral legendy a pověsti Plzeňska, snažil se zachránit plzeňské památky a historické dokumenty, mapoval plzeňské muzejní sbírky a napomáhal jejich rozšiřování. Též fotografoval město, jeho život a obyvatele. Více viz [Sill], s. 120–135.

v krámě, vraceje se z procházky své a poseděl tu hodnou chvíli, rozmlouvaje s otcem i matkou. Také v den na to ještě vyšel, avšak zachladil se a ulehl. Denně byli jsme u něho, buď otec nebo já, otázaťi se po jeho zdraví – bohužel zněly zprávy o něm nevalně utěšeně, neboť nedávno před tím přestál zánět plic a krutá nemoc tato se nyní vrátila s celou svojí prudkostí. Ještě předevcířem byl jsem u Smetany návštěvou spolu s jeho synovcem a mým přítelem Aloisem Rückaufem a nemocný s námi laskavě, ač již s velkým namáháním, hovořil – nezdálo se nám však, že brzy nás opustí –

Ohlédnu se po matce, která naši rozmluvu slyšela a vidím, jak pláče. Náš učeň Jakub Ulč, jinak celou ulicí prostě „Kuba“ zván, již byl běžel k otci nahoru do bytu, aby mu tuto smutnou novinu zvěstoval.

Já zapoměl na prodej, na školu a s očima plnými slzí běžím přes ulici do gymnasia. Tu stojí studenti po chodbách, většina jich pláče – všiccí mluví tiše, jakoby svého milovaného učitele a otcovského přítele nechtěli zbuditi – Spěchám nahoru k bytu Smetanovu – právě z něho vychází uplakaný Rückauf s otcem svým. Ubohý Lojzík ztratil ve strýci svém svoji největší oporu. Bylť hochem stíženým vadou srdeční, zdraví nevalně pevného a od strýce upřímně milován. Ač měl rodiče, bylo mu, jakoby osiřel. S pláčem padl mi kolem krku a vedl mne k loži, na němž leželo bezduché tělo velkého dobrodince Plzně. Udělal jsem mu křížek, za neustálého vzlykání jsme se pomodlili – a tak viděl jsem Smetanu naposled.

Toho dne přišel jsem pozdě do školy. Starý ředitel Kern, vida mé uplakané oči a znaje poměr Smetanův k naší rodině, ani se mne netázal, proč jsem zmeškal.

Když jsem se v poledne vrátil domů ... viděl jsem, jak v pokoji za krámem ... sedí otec s několika pány, mezi nimi professoři Karlík a Desolda, obchodník Feyerfeil a mlynář Pecháček a radí se, jak by při pohřbu Smetanově manifestovali ti, kdož v Plzni hlásili se k české věci, svoji vděčnost k zvěčnělému.

([Sc17], s. 1–2)

Smutná zvěst o Smetanově úmrtí se z Plzně roznesla do celých Čech. V novinách byla již 19. února 1861 uveřejněna zpráva *Josef František Smetana dokonal včera na zapálení plic* [142].

Na základě vzpomínek přímých účastníků popsal Karel Václav Seydler rozloučení studentů s milovaným učitelem následujícími slovy:

... Nad míru dojemným byl okamžik, kdy všechno studentstvo gymnasiální naposledy vstoupilo do jeho bytu a s ním se loučilo. Ve skvostné rakvi odpočíval ctihodný kmet v bílém rouše řeholním, s bílou kněžskou čepičkou na hlavě; na tváři jeho jevil se klid a lehký, vlídný úsměv kolem jeho rtů. V polokruhu stáli a klečeli tu větší i menší žáci, a jediný pláč a hlasité štkání ozývalo se v pokoji nad úmrtím laskavého učitele, který jim všem vždycky býval otcovským, dobrodincem. ([Sey], s. 139)

Smetanovo úmrtí je stručně zachyceno i v kronice gymnázia; připojena je informace o tom, že na jeho místo nastoupil páter Alois Wach, který převzal

výuku přírodopisu v nižších třídách a fyziky ve vyšších třídách.⁹ V *Podacím protokolu ... 1844–1861* je ke dni 19. února 1861 uvedeno, že Smetanovo úmrtí bylo oznámeno pražskému místodržitelství.¹⁰

3. Pohřeb a zádušní mše

Výsledkem rokování Smetanových přátel u Schieblů byla příprava Smetanova pohřbu, o němž se později hodně hovořilo. Večer 18. února nebo ráno 19. února nechali v plzeňské Šmídově tiskárně vytisknout dvoulist, který oznamoval Smetanovo úmrtí, místo, datum a hodinu pohřbu, resp. zádušní mše. Na první straně uváděl, že Smetana podlehl zápalu plic (*ochrnutí plic*). Na následujících dvou stranách byla otištěna dojemná báseň *S hlubokým žalem podává obecenstvu bolestnou zprávu ...* [156], kterou vlastenci a obdivovatelé složili na Smetanovu počest.¹¹

Smetana byl pohřben 20. února 1861 na *Mikulášském hřbitově*, jeho hrob je nedaleko hrobu Josefa Vojtěcha Sedláčka. Pohřeb byl obrovskou manifestací českých vlastenců a revolucionářů roku 1848. Smetanovi přátelé připravili velkolepý pohřeb, o němž psal i pražský tisk.¹²

V den pohřbu byla otevřená rakev se zesnulým vystavena od devíti hodin ráno v gymnaziálním kostele sv. Anny. V průběhu dopoledne se s ním přicházeli rozloučit studenti, kolegové, přátelé i známí, hosté z okolních měst a vesnic. Ve tři hodiny byl kostel otevřen, aby byla z ulice vidět rakev ozdobená věnci, slovanskou trikolorou, křížem, bílou hedvábnou stuhou, misálem, kalichem a mešním rouchem.

Vzhledem k Smetanovu významnému postavení v Plzni není překvapivé, že v novinách *Čas* byl 23. února 1861 otištěn dojemný popis Smetanova pohřbu. Do rubriky *Dopisy z Čech* byl zaslán text tohoto znění:

Dnes doprovodili jsme k hrobu opět jednoho z miláčkův svých, Josefa Františka Smetanu. Město naše vystrojilo mu pohřeb slavný a důstojný. Jako ho tu všickni za živa ctili a milovali, tak mu čest a lásku svou i po smrti prokázali. S slzami v očích, želíce ztrátu jeho, pochovali ho. A jak bychom ho neměli oplakávat, vždyť byl naším věrným přítelem, upřímným přítelem naší mládeže, vroucím přítelem zákonní svobody a pravé osvěty, věrným synem svého národa, chloubou našeho gymnasia, našeho města a naší vlasti, an stál v řadě starých pěstitelů naší literatury. Již před třetí hodinou odpolední byla

⁹ Viz kronika školy *Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27, s. 179.

¹⁰ Viz *Gestions ... 1844–1861* neboli *Podací protokol ... 1844–1861*, [NSG], inv. č. 13d28. Ke dni 21. února 1861 je připojeno, že oficiální parte bylo rozesláno na ředitelství gymnázií v Klatovech, Písku, Hradci Králové a Žatci. Ke dni 9. března 1861 je připsáno, že místodržitelství vzalo na vědomí Smetanovo úmrtí.

¹¹ Tisk se dochoval v knihovně *Národního muzea* v Praze pod signaturou 67f613. Dva exempláře jsou též ve fondu [SJ], dokumenty č. 5995-83/38 a L8 83/39. Báseň posléze přetiskly české i německé noviny; viz též [Hr], s. 670, a [Sey], s. 139. Text žalozpěvu viz též J. Kafka: *Pamětní kniha Dr. Fr. Smetany* (viz s. 17–18).

¹² Viz [144] a [151].

školní ulice lidem naplněna. O půl čtvrté hodině pak byla mrtvola zvěčnělého po odbytých obřadech církevních z gymnasiálního kostele sv. Anny vyzdvížena a od kněží až na náměstí nešena. Odtud nesly ji až na daleký hřbitov u sv. Mikuláše střídavě zdejší doktorové, údové sboru ostrořteleckého, studující, údové spolku bratrského a měšťané. Za rakví následoval nepřehledný dav lidstva, příbuzní, přátelé a ctitelé zvěčnělého, z města a vukolí, úřednictvo veškerých zdejších úřadů, údové městské rady, c. k. důstojnictvo, měšťanstvo, a všechny ostatní třídy obyvatelstva, obojího pohlaví a všeho stáří. Podle rakve nesli studující rozžaté svíce a ostrořtelci pochodně. Také před rakví šli studující, pak údové spolku bratrského s rozžatými svícemi, taktéž za rakví nesli měšťané svíce. Též nesli za rakví tři z mladších měšťanů na polštářích po výtisku spisy zvěčnělého. Studující a velká část měšťanstva byla v smutku. Mezi duchovními v tomto smutném a dojmavém průvodu šel také známý spisovatel P. Karlík, někdy spoluprofesor zde zvěčnělého, nyní farář v Uherci. Ostrořtelecký sbor vzdal zvěčnělému svým průvodem poslední čest a jeho kapela hrála pochody smuteční. Veliký zástup lidu truchlícího doprovodil vzdor špatné cestě za městem zvěčnělého až na hřbitov a tu když stál nad hrobem miláčkovi jeho vykázaným a v něj k jeho žalu, když spouštěli jej, zazněl silného sboru truchlivý zpěv, p. Umanem sestavený, po němž následoval zpěv sboru několika pp. Rokycanských, schválně na pohřeb příšlých, a všech srdce naplněná žalem nyní překypěla jím a tichý pláč truchlícího zástupu byl opětným důkazem lásky a úcty k zvěčnělému. Pokoj popeli, sláva památce jeho, jenž věčně bude žítí mezi námi! Když jsme jej v hrob položili, odebrali jsme se do kostela hřbitovního, a tu s velebným duchovenstvem za zvěčnělého ještě jednou vroucně se pomodlili a zazpívali „Salve regina“. Studující ale ještě jednou sešli se na jeho hrobě, pomodlili se nahlas „Otčenáš“ a pak k smutečnímu rozloučení zapěli píseň od nebožtíka roku 1856 tu zemřelému J. K. Tylovi složenou „Kde domov Tvůj“, s nímž nyní po krátkém čase na jednom odpočívá místě. Tak vystrojilo pohřeb naše město dvěma miláčkům vlasti v krátké to době. ([149], s. 3)¹³

K všeobecnému plzeňskému smutku se přidaly i plzeňské německé noviny *Pilsner Bote*, které 21. února 1861 přinesly na titulním listu oznámení o Smetanově úmrtí [145] sepsané 19. února (noviny tehdy nevycházely každý den). Uvedeny byly též informace o jeho pohřbu a zádušní mši. Ve stejném čísle a v následujícím byl na pokračování otištěn nepodepsaný článek *Das Leichenbegängniß des verstorbenen Herrn Professors P. Josef Franz Smetana* [146], který přinesl podrobný popis Smetanova pohřbu.¹⁴ Obsahoval též německou verzi básně, kterou nechali vytisknout čeští vlastenci na dvoulistu oznamujícím Smetanovo úmrtí. Německé noviny četla nejen řada plzeňských měšťanů a patriotů, ale dokonce i čeští vlastenci. Mnozí čtenáři novin *Pilsner Bote* Smetanu dobře znali a obdivovali, setkávali se s ním či se s ním přátelili.

¹³ Pohřeb je podrobně popsán jeho účastníkem, Jaroslavem Schieblem, ve fejetonu z roku 1905, viz [Sc17], s. 2. Vyličen je též v [Sey], s. 139–140, v [Hr], s. 672, a v [Sc30], s. 213, 216–217. Stručně též viz J. Kafka: *Pamětní kniha Dr. Fr. Smetany*, rukopis, 1901, s. 16–17. Ve 20. století byl pohřeb opakovaně více či méně podrobně zmiňován v článcích uveřejňovaných k Smetanovým výročím.

¹⁴ Viz též [143] a [148].

K uctění Smetanovy památky složil plzeňský varhaník František Mates smuteční pochod.¹⁵ Jeho tištěná partitura je uložena v oddělení rukopisů *Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje*.¹⁶

Pohřbu se zúčastnilo třicet kněží, profesori gymnázia, řada spolubratrů z tepelského kláštera, úředníci, ostrostřelci, měšťané, gymnazisté i žáci jiných plzeňských škol. Českým vlastencům se podařilo vystrojit honosný a dojemný pohřeb, o který by patrně skromný Smetana ani nestál. Bohoslužby vedl plzeňský arciděkan Antonín Hlavan. Na rakvi byly vystaveny znaky Smetanovy kněžské důstojnosti, byla opatřena zvláštními černými hedvábnými draperiemi, které vybraní členové pedagogického sboru přidržovali. Průvod doprovázely hořící pochodně a obrovské svíce.¹⁷

Ani ve Svinišťanech nezapomněli na svého slavného rodáka, uspořádali smuteční slavnost v třebešovském kostele sv. Štěpána.¹⁸ Připravilo ji několik Smetanových spolužáků a přátel. Účastnili se jí lidé ze Svinišťan, blízkého a vzdálenějšího okolí, měšťané z České Skalice a žáci třebešovské triviální školy. Malý kostelík zaplnilo několik desítek osob. Uprostřed kostela byly na katafalku vystaveny znaky Smetanovy kněžské důstojnosti a jeho „dějepis“. Rekviem vedl Josef Samohrd, českoskalický farář a Smetanův spolužák z univerzity, který vylíčil Smetanovo působení a jeho osvětové aktivity. Církevní zpěv doprovodila varhanní hudba, kterou měl na starosti učitel Jan Šulc. Mezi čestnými hosty byli Smetanovi sourozenci (bratr Jan Eduard a ovdovělá sestra Josefa Kramerová).

Poznamenejme, že v článku [154], který smuteční slavnost popisoval, se poprvé objevilo upozornění na chybné datum Smetanova narození. Přesto bylo a dosud je na nejrůznějších místech stále uváděno nesprávně.

V několika dalších českých městech se uskutečnila za zesnulého Smetanu smuteční rekviem (např. Praha, Mělník, Hradec Králové).¹⁹

Krátká zpráva z 24. února 1861 přinesla kritiku národnostních poměrů v Plzni. Pranýřovala zejména rozpory na premonstrátském gymnáziu, které nedokázaly ustoupit ani před majestátem smrti. Ocitujme úryvek z nepodepsaného dopisu:

Odpočívá již miláček náš, nezapomenutelný Smetana, v chladném hrobě. Jak ho celé město ctílo, jak ho milovali všichni bez rozdílu, poznal každý při jeho pohřbu, na němž seúčastnili všechny vrstvy našeho obyvatelstva. Zde se zapomnělo na různé „strany“ a „stránky“, na rozmanitost stavu a živnosti, všechny pojil – jeden smutek. Tím bolestněji dotkla se nás událost, jež sama

¹⁵ František Mates (1818–1894), varhaník, dirigent a skladatel, působil od roku 1843 jako ředitel kůru plzeňského chrámu sv. Bartoloměje.

¹⁶ Viz [Mes]. Partitura má výrazný titulní list ozdobený rytinou a Smetanovou nepřiliš pěknou podobiznou.

¹⁷ Viz [Hr], s. 672. Ve složce [Ch-20] je uložen soupis nákladů za služby u Smetanova těla, za tisk a rozeslání parte a za vlastní pohřeb. Náklady dosáhly téměř 250 zlatých.

¹⁸ Viz J. Kafka: *Pamětní kniha Dr. Fr. Smetany*, rukopis, 1901, s. 18; jako datum slavnosti je uveden 23. únor 1861. V článku [Dv3] je zádušní mše datována 26. únorem a v článku [154] je jako její termín uváděn 11. březen 1861.

¹⁹ Viz [Sc17], s. 2, viz též [151], s. 212.

o sobě zdajíc se nepatrná, předce zjevně nám ukázala smýšlení jistých pánů. Pořadatelé pohřbu totiž usnesli se, by spisy zvěčnělého výtečníka za rakví byly nešeny od několika studujících. A hle! Nezlíbilo se jeho řeholnímu bratru p. gymnasijskému řediteli takové projevení naší úcty i zakázal to studujícím, ač právě jim taková ovace byla by slušela. Každý ukládá žákům povinnost, by ctili představené, učitele své a zdejší studující nebožtíka Smetanu nejen ctili, oni ho i milovali více než koho jiného. Proč se jim za zlé pokládala pieta k němu a plodům jeho ducha?! Co nesměli studující, vykonali měšťané – nesli za rakví na polštářích spisy zvěčnělého. Že p. řediteli takovým jednáním na vážnosti nepřibýlo, každý snadno pochopí. Snad přijde čas, kde i on „se obrátí“.

([150], s. 3)²⁰

Nepodařilo se ověřit věrohodnost této zprávy. V době Smetanova úmrtí byl ředitelem plzeňského premonstrátského gymnázia Vincenc Graumann, který byl českého původu a se Smetanou dobře vycházel, téměř čtvrtstoletí byli kolegové. Graumann byl znalcem plzeňské historie, velkým milovníkem knih a příznivcem vědecké práce, sám napsal několik historických studií. U studentů byl jako učitel dosti oblíbený. Neměl jediný důvod Smetanovi závidět jeho „poslední slávu“. Problémem mohlo být to, že se se Smetanou lišil v názorech na zřízení dvojjazyčné výuky a v otázkách účasti profesorů na politickém dění ve městě.

Zdůrazněme, že se za rakví zemřelého nosily na poduškách obvykle jeho řády, vyznamenání, medaile a různé odznaky jeho hodnosti a postavení. Smetana nositelem takových ocenění nebyl, patrně by si jich při své povaze ani nijak nevážil. Je příznačné, že v jeho případě byly neseny knihy, a to ty, které položily základ česky psané astronomie a fyziky, resp. knihy, které reprezentovaly jeho uznávané a oblíbené česky psané světové dějiny. Tyto knihy představovaly to nejcennější, co Smetana pro českou společnost vytvořil.

V plzeňském arciděkanském chrámu sv. Bartoloměje se 23. února 1861 konala za Josefa Františka Smetanu zádušní mše, kterou sloužil arciděkan Hlavan s četnou asistencí plzeňských duchovních. Smuteční akce se účastnili zástupci města, důstojníci, ostrostřelci, měšťané, učitelé i studenti. Před hlavním oltářem byl postaven mohutný katafalk, u něhož stáli gymnaziální studenti s velkými svícemi.²¹

4. Zprávy o úmrtí a nekrology

První oficiální zprávu o Smetanově úmrtí, pohřbu a zádušní mši vydalo jménem profesorského sboru ředitelství gymnázia v Plzni. Latinsky psané oznámení vytiskl J. M. Schmid (Šmíd) již v den Smetanova úmrtí.²²

²⁰ Za rakví byly neseny jeho učebnice fyziky, astronomie a historie. Viz [Sc17], s. 2.

²¹ Viz [Hr], s. 676, též J. Kafka: *Pamětní kniha Dr. Fr. Smetany*, rukopis, 1901, s. 17. Průběh Smetanova pohřbu a rekviem je stručně popsán i v kronice gymnázia *Res gestae anni 1808*, [NSG], inv. č. 13d27, s. 179.

²² Tištěné oznámení je uloženo v [Ch-15].

První novinovou zprávu o Smetanově úmrtí s připojeným nekrologem nazvanou *Josef František Smetana dokonal včera na zapálení plic* [142] otiskl 19. února 1861 *Čas* v rubrice *Zprávy pražské a z venkova*. Informace přišla ranní poštou, jednalo se o zprávu z Plzně od pátera Bedřicha Hingsta (1822–1898). Základní informace o Smetanově životě byly převzaty z Jungmannovy *Historie literatury české* [Ju2], přidáno bylo stručné hodnocení Smetanova díla a připojen popis jeho problémů se zrakem a připomenuty reakce českých vlastenců na první nevydařenou operaci. Nekrolog nebyl podepsán, Emil Felix jako jeho autora označil Jana Nerudu (1834–1891).²³ Plzeňský páter Bedřich Hingst totiž Nerudu informoval nejprve o Smetanově nemoci, později mu prý telegraficky oznámil jeho úmrtí.

Noviny *Bohemia* otiskly 20. února 1861 nenápadnou zprávu *Todesfall* [143] oznamující Smetanovo úmrtí s připojenými základními daty jeho života. O tři dny později, tj. 23. února, v rubrice *Local- und Provinzialchronik* byla uveřejněna zpráva *P. Pilsen, 20. Febr. (Leichenbegängnis)* [148] přinášející podrobnější Smetanův nekrolog a stručný popis jeho pohřbu.

Böhmisch-Leipaer Wochenblatt, oblíbené německé noviny Českolipska, publikovaly 28. února 1861 *Nekrolog* [152] se základními informacemi o Smetanově životě a přidaly informace o jeho pohřbu.

Je zajímavé, jak rychle německé noviny reagovaly na Smetanovo úmrtí. Uctily jeho památku a připomněly jeho přínos pro českou kulturu a vzdělanost. Pozadu přirozeně nemohl zůstat ani český tisk.

Časopis *Lumír* věnoval 21. února 1861 Smetanovu úmrtí nepodepsaný dvoustránkový článek *J. F. Smetana*, v němž mimo jiné uvedl:

... umřel dne 18. února o 2. hodině ráno následkem plicní choroby, ku které se přidružil zhoubný tyfus. ([144], s. 183)

Není jasné, kde se vzala informace o tyfu, plzeňští pamětníci udávali pouze těžký zápal plic. Tyfus je silně nakažlivá choroba, lékaři si to v polovině 19. století velmi dobře uvědomovali, měli již zkušenosti s několika rozsáhlými tyfovými epidemiemi. Vzhledem k tomu, že při smutečních rozloučeních a při pohřbu nebyla přijata žádná opatření, která by zabránila šíření nákazy, zdá se jisté, že se o tyfus nejednalo. Rovněž matrika zemřelých udává jako příčinu Smetanovy smrti ochrnutí plic.²⁴

Článek v *Lumíru* stručně vylíčil Smetanův životní běh a uvedl jeho nejvýznamnější publikace. Zdůraznil zejména jeho pedagogické působení v Plzni, přínos k rozvoji českého jazyka a Palackého ocenění jeho učebnice *Obraz starého světa* ... [Y-4]. Optimisticky připojil, že Smetanovy aktivity v Plzni zcela jistě nezaahynou, neboť je převezme Hugo Jan Nepomuk Karlík, premonstrát z Teplé a bývalý Smetanův gymnaziální kolega a přítel, nyní farář v Úherci.

²³ Viz [Fe5], s. 52.

²⁴ Matrika Plzeň 042, Obvod Plzeň I – vnitřní město, 1859–1866, s. 56.

Dne 28. února 1861 *Lumír* uveřejnil zprávu z Plzně [151] s podrobným popisem Smetanova pohřbu. Přetiskl i báseň, kterou nechali vytisknout Smetanovi plzeňští přátelé a pořadatelé pohřbu. Rovněž uvedl, že Plzeň nechá vybudovat Smetanovi pomník.

Dne 5. března 1861 uveřejnil časopis *Světobzor* nekrolog nazvaný *J. F. Smetana* [153], který byl podepsán (Lumír). Jednalo o nepatrně modifikovaný článek otištěný v *Lumíru* 21. února 1861.

První, čistě osobní vzpomínky sepsal Karel Ninger.²⁵ V článku *Upomínky na Josefa Smetanu († 1861)* [Ngr], který byl uveřejněn 25. února 1861 v časopise *Boleslavan*, dojemně popsal několik jejich společných setkání. Ocitujme delší úryvek z jeho vzpomínek, které ukazují Smetanu jako člověka a oceňují jeho ryzí charakter, vztah k přátelům a národu. Souhlasíme totiž se Smetanovým názorem, že historik se může odchýlit od suchého a chladného stylu, pokud se opírá o dobové prameny a nezkrsluje fakta:

V roce 1856 přišel jsem do Mariánských lázní. Zvěděl, že Smetana tam dlí, navštívil jsem ho a našel bohužel v stavu bídném. Na jedno oko neviděl nic, a na druhé tak málo, že ani sám choditi nemohl a voditi se dával od malého študentka, který jej na všechny překážky na cestě se vyskytující upozorňoval. S pohnutým srdcem vypravoval mi, kterak při první operaci oka svého z nesmírné radosti (an šťastně prozřel i čísti mohl) náhle octl se v stavu přebídném, že vzniklým zánětem o oko to šťastně operované přišel. Toužil velice na smutný osud svůj, zvláště proto, že jsa těla silného a z cela zdravého, bylby ještě prospívati mohl literatuře naší a nyní pro slepotu toho se vzdáti musí. Chmurné i smutné myšlénky doprovázely ho na všech cestách, a při všem počínání. Stýskal si na to, že český jazyk se utiskuje a ze škol vypuzuje, stěžoval si, že do církve duch pietistický se utírá a jádrnost v myšlení a odhodlanost k dobrému pouhými formami se nahrazuje, litoval, že výtečníci čeští (k. p. Havlíček) umírají v době, kde potřeba káže statně zastati se národu utlačovaného. Poměry české ve své sklíčenosti hluboce dojímaly tehda srdce každého národovce, tak že zádumčivost, a rozmrzení stávaly se modou. Byl to čas bez života, bez činů a při tom plný zármutku, utiskování a pronásledování.

Všeho toho účastnil se Smetana jakožto horlivý národovec, jenž štěstí své hledal a nacházel jen ve štěstí národu svého. Tehdáž nejvíce potřebí bylo, uteci se z trapné skutečnosti do světa myšlenkového, do knih a rozjímání o lepší budoucnosti. A však kdo udrží se stále ve světě ideálův, když skutečnost jich opak představuje? Smetanovi v tom bylo na překážku i to, že nemoha čísti a nemaje dostatek soudruhův, aby vždy nové a nové myšlénky duchu jeho předváděly, poněmhu duševní živosti pozbýval a tím více smutku a trapným myšlénkám se oddával. Ba ztrácel již důvěru v pomoc lidskou, měl se za příliš nepatrného, než aby lékařové všemožnou naň péči obraceli. Chválil sice svého preláta, že volen jest platiti výlohy za operaci oční, nechť stojí cokoli; ale nevěděl kamby se uteci měl, hned mluvil o Grafovi v Berlíně, hned o lékaři bavorském, tu zase

²⁵ Karel Ninger (1827–1913), středoškolský profesor zeměpisu, dějepisu, latiny a češtiny, spisovatel a vlastenec, je autorem učebnic dějepisu a historie literatury.

o pražském i vídeňském, ba ve své malatnosti i nelékařům se svěřovati chtěl. Utěchou prevelikou tehda bylo mu chování se študentův plzeňských, kteří mu mnohé knihy předčítat přicházeli, a pak přátelství mnohých zvláště národovců p. Karlíka.

Když Smetana společníkův u sebe neměl, tu, aby dlouhou chvíli si ukrátil, dával si čísti, co při ruce bylo, od malého průvodce svého. Když ale společníci kolem něho se shromáždili, tu postýskav sobě mírnil tak bol svůj a ponenáhlu i veselosti se oddávati počal, zvláště když se zanotila národní píseň neb ozvala zábavná deklamace. Tak sem poznal Smetanu v roce 1856.

1859 navštívil sem Smetanu podruhé v té době, když do Plzně stihla smutná zpráva, že Klíčpera skonak. Vedl mne na hřbitov, aby mi ukázal pomník Tylův. Tam když jsme přišli, klekl on a za ním i já na kolena a modlili jsme se za Klíčperu i za Tyla. Modlitba byla krátká ale vroucí. Smetana plakal. Nezapomenu nikdy okamžení toho, jak muž ten statné postavy a vojenského kroku slze smutku proléval. Když nejkrutějším bolem vlastním sevřen byl, já neviděl ho plakati, a zde vyrojilo se mu hojně slzí, milovalť vlast více nežli sebe. Ponenáhla teprv dostaly myšlénky převahu nad citem a tu jal se vypravovati, kterak těžko bylo sbíratí příspěvky na pomník Tylův, ježto úřadové nelaskavě k tomu pohlíželi. I dumali jsme o smutném stavu Čechův a Slovanův vůbec, při čemž Smetana na to poukazoval, že národ slovanský povolán jest, aby rovnoprávnost národův do světa a dějinstva uvedl. Vypravoval, kterak rád čtením historických kněh se zanášel a z toho čtení a studování že vznikl jeho všeobecný dějepis, o němž prý nepřítivci prohlašují, že jest psán duchem Rotteckovým.²⁶

²⁶ Karl Wenzeslaus Rodecker von Rotteck (1775–1840) byl německým historikem, novinářem, politikem a politologem, který zastával svobodu tisku a zrušení roboty i poddanství. Od mládí sympatizoval s myšlenkami *Velké francouzské revoluce*.

Smetanovo srovnávání s von Rotteckem mohlo vzniknout na základě článku [Št] uveřejněného K. Štěpánkem roku 1850 v časopisu *Posel z Budče*, který byl určen učitelům, vychovatelům, rodičům a lidem pečujícím o mládež. Poskytoval informace o nových knihách, článcích a výukových metodách. Štěpánek upozorňoval na shodný, pokrokový a liberální přístup obou autorů k dějinnému vývoji lidstva, na téměř totožný pohled na roli poznání a pochopení historie pro další rozvoj společnosti. Připomínal též kladné přijetí von Rotteckova dějpisu Karlem Johannem Vietzem (1798–1872), který působil jako profesor historie v Olomouci a Praze, kde se těšil oblibě a uznání svých žáků. V závěru článku stála plamenná výzva, aby učitelé učili dějepis.

Poznamenejme, že von Rotteck začal publikovat své *Allgemeine Geschichte* roku 1812; brzy se staly oblíbenými v Německu a díky překladům i v celé Evropě. Snažil se dějinné události zpřístupnit průměrně vzdělanému čtenáři, posílit národní povědomí mládeže, upevnit vůli a vlastenectví, lásku ke svobodě a vlasti, prosazovat rovnoprávnost národů a právo na spravedlivý vývoj. Tyto myšlenky psal v době napoleonských válek, byl silně ovlivněn *Velkou francouzskou revolucí*. Čtenáři jeho dílo chápali jako povzbuzení, výzvu k víře v lepší časy apod. Závěrečné díly dějpisu vyšly až po pádu Napoleona a nacházely ještě hlubší odezvu u německých čtenářů, které zklamal přístup vlád potlačujících svobody, jež nabídla *Velká francouzská revoluce*. Smetana vydal, jak již víme, dějepis ve čtyřicátých letech, kdy doznívaly represe nastolené v *Rakouské říši* Metternichovou vládou. Čtenáři v jeho díle mohli najít podobné povzbuzení. Štěpánkův článek [Št] publikovaný roku 1850, tj. na počátku Bachova absolutismu potlačujícího revoluční výdobytky roku 1848, vtipně a vhodně postavil

Výčitku tu považoval za pouhé solení a černění, aby tak kniha ta vyrvala se z rukou studentův; a měl za to, že i historik právo má z chladného vypravování vystoupiti v dojemné líčení, když o velkých dějích řeč jest, i trpké charakteristiky užiti tam, kde hnusnost dějův toho vyžaduje. Nařikal a toužil na školskou knihu gymnasiální (Pütz),²⁷ že slovanský dějepis v ní není zastoupen, jakoby germanisace celého Slovanstva již byla provedena. Chtěje Klicperovi vzdáti poslední úctu, spěchal do Prahy a účastnil se smutečné slavnosti za něho odbývané.

Praha naň působila blahodárně a zdál se v matičce té nabývati sil jařejších opět. Skoro každý večer, co v Praze byl navštívil besedu a usedl u stolu, při němž Hanka presidoval. Velice se tomu těšil, že láska Pražanů k němu neutuchla ač v literatuře tak mnoho pracovati nemohl, jako dříve. Mělť zapovězeno, mnoho čísti a oko operované příliš namáhati. Odtud navštívil Dra. Braunera v Roztokách²⁸ a příjemně bavil se v kruhu vzácné rodiny jeho; načež v krajinu Mělnickou ke svým známým se odebral, aby i tam s touž láskou a hostinností se setkal, jakouž byl v Praze shledal. Posílen cestou tou vrátil se do Prahy zase s tou důvěrou, že budoucích prázdnin k takovým výletům použije. ([Ngr], s. 126)

Oficiální školní nekrolog byl otištěn na konci léta roku 1861 ve výroční zprávě plzeňského gymnázia jako součást zprávy ředitele Vincence Graumanna, která rekapitulovala nejdůležitější události školního roku 1860/1861. Smetanovi, jeho životu, působení v Plzni, jeho dílu i pohřbu byla věnována celá stránka hustého textu, což nebylo obvyklé.²⁹

Časopis katolického duchovenstva oznámil Smetanův odchod na věčnost na konci druhého čísla z roku 1861 v rubrice *Úmrtí* [157]. Připojil krátkou zmínku o jeho buditeckých a vlasteneckých aktivitách a nejdůležitějších publikacích.

Nevelkou básnickou sbírku nazvanou *Naše mohyly. Památka výtečníkům českoslovanského národa* [PJ] vydali roku 1861 Bedřich Peška a Jiljí Vratislav Jahn.³⁰ Je v ní otištěno 25 básní opěvujících významné české básníky, spisova-

díla obou autorů do kontextu. Smetanovi oponenti srovnáním Smetany a von Rottecka jen jasně dokazovali, jak moc liberální a vlastenecké pojetí dějin v některých časech vládnoucí třídě překáželo.

²⁷ Wilhelm Pütz (1806–1877), německý gymnaziální profesor, vyučoval v Kolíně nad Rýnem. Byl známým mecenášem, propagoval německý národ, jazyk, historii a kulturu. Sepsal řadu učebnic historie a zeměpisu i německých vzorových čítanek, které byly v první polovině 19. století oblíbené i na školách v našich zemích. Jejich užívání zejména po roce 1848 podporovaly vláda, školské úřady i církev. Nejen v Čechách však byly opakovaně kritizovány pro silné náboženské zaměření a z toho mnohdy plynoucí „pozměněné“ podávání faktů. Kritizován byl i komplikovaný jazyk výkladu.

²⁸ František August Brauner, český právník a politik, otec malířky, grafičky a výtvarnice Zdenky Braunerové (1858–1934), zakoupil roku 1861 mlýn v Roztokách u Prahy.

²⁹ Viz [Gn1], s. 21–22. Smetanovo úmrtí a jeho pohřeb jsou zachyceny i v kronice školy *Res gestae anni 1808* ([NSG], inv. č. 13d27), s. 179.

³⁰ Bedřich Peška (1820–1904), český básník, spisovatel a překladatel, psal satirické verše a poezii pro mládež, pohádky a historické povídky. Přeložil La Fontainovy bajky, Andersenovy pohádky a řadu operních libret.

Jiljí Vratislav Jahn (1838–1902), český chemik, středoškolský profesor, básník a politik,

tele a vědce, kteří se zasloužili o rozvoj českého jazyka, kultury, vědy a vzdělanosti. Poslední báseň *Smetana* (s. 72–74) přibližuje životní osudy a dílo Josefa Františka Smetany (učitel, vychovatel, astronom, historik, politik, oslepnutí).

Peška a Jahn zařadili Josefa Františka Smetanu po bok Jungmanna, Presla, Čelakovského, Tyla, Máchy, Havlíčka Borovského, Klicpery, Hanky, Hněvkovského, Koubka, Štúra, Kollára a dalších.³¹

Dne 23. prosince 1861 otiskly *Národní listy* nepodepsanou zprávu nazvanou *Z Plzně, dne 15. pros.*, která mimo jiné inzerovala, že brzy bude vydán výbor ze Smetanovy básnické tvorby. V novinách bylo uvedeno:

Potěšitelnou zprávou vám bude, že bohdá již v brzku vyjde tiskem (snad některé ze zdejších knihtiskáren) Výbor pozůstalých básní Smetanových, jež hodlá přítel zvěčnělého důst. pan Karlík ve způsobu almanachu vydati. Nepřátelé naši budou tu opět máti příležitost, nabýti přesvědčení, že žádná poroba není s to, volného ducha jednotlivce, zvláště tak pružného a svěžého, jako byl Smetanův, pouty svými zeslabiti neb zničiti, tím méně pak silného ducha celého, vždy zdravého národa. – J. P. B. má v opisu sešitek básní Smetanových, skorem vesměs satyrických à la Havlíček. Smetanův poslední plod jest báseň, kterou složil na smrtelné posteli as tři dni před svou smrtí. Jest sice neukončena, avšak tím byla vinna maličkost tabulky, na které ji Smetana kamínkem byl psal. Originál je posud zachován. ([155], s. 2)

Ke zprávě za slovo Havlíček redakce připojila do poznámky pod čarou slova: *Žádáme slušně p. J. P. B., aby nám je sdělil.* Poznamenejme, že poslední, nedokončenou Smetanovou básní byla báseň *Hrůza, mrtvola se zdvihá*. Poprvé byla otištěna v časopisu *Koleda* roku 1881, tj. dvacet let po svém vzniku.³²

Není jasné, proč připravovaná sbírka sestavovaná z vybraných Smetanových básní nevyšla. Je možné, že se na vydání nenašlo dostatek financí či je překazila cenzura.

Jisté problémy v polovině sedmdesátých let 19. století naznačil Václav Pečenka, profesor reálného gymnázia v Plzni, člen komise pro vybudování Smetanova pomníku a člen komise pro vydání Smetanovy poezie. V dopise ze dne 27. června 1875 adresovaném *Ctitelům Smetanovým* oznámil, že Smetanovy básně, které zapsal jeho synovec Alois Rückauf, jsou nyní v majetku Hynka Schiebla a pouze na jeho vůli závisí, zda se sbírka připraví k tisku.³³

se v době studií na pražské polytechnice seznámil s *Májovci* a začal psát a publikovat básně. V letech 1863 až 1894 učil na reálce v Pardubicích, aktivně pracoval v městském zastupitelstvu, mnoho let byl poslancem *Českého zemského sněmu* a *Říšské rady*. Sepsal několik odborných prací a učebnic chemie.

³¹ Jedna báseň je věnována ženě, a to Honoratě Zappové, rozené z Wiśniowských (1825–1856), polské šlechtičně, spisovatelce a překladatelce, která se provdala za českého historika, pedagoga a spisovatele Karla Vladislava Zappa (1812–1871). Výrazně se zasazovala o emancipaci žen, usilovala o založení výchovného a vzdělávacího ústavu, který by umožňoval vzdělávání dívek.

³² Viz [Sey], s. 138–139.

³³ Pečenkův dopis je uložen ve fondu [SJ], viz dokument č. 6471-83/46.

Milada Suchá roku 1968 o podivném osudu Smetanovy pozůstalosti napsala:

Po smrti byla jeho pozůstalost prodána v dražbě a většina rukopisů se tak dostala na dlouhou dobu do soukromého majetku. Přes několikere opisy básní porřizené Smetanovými žáky a přáteli se nesplnil slib souborného vydání básnického díla, jež mělo být uskutečněno na počátku sedmdesátých let minulého století. ([S12], s. 112)

Zřejmě se jednalo o tu část pozůstalosti, o níž neměl zájem tepelský klášter nebo ji považoval za nehodnotnou.³⁴ Vzhledem k tomu, že rukopisnou část zakoupil nebo zachránil Hynek Schiebl, byly Smetanovy básně uchovány pro budoucí generace, byť nebyly obratem vydány. Dnes je část Smetanovy pozůstalosti uložena v *Archivu města Plzně*. Netušíme však, o jak velkou část se jedná. Lze jen spekulovat, zda rozprodávání Smetanovy pozůstalosti mělo přinést zisk, který mohl být použit na vydání jeho básní, nebo zda se chtěl na prodeji někdo obohatit.

Jaroslav Šťastný v úvodu výboru Smetanovi poezie (viz [Y-107], s. 3) roku 1905 uvedl, že po Smetanově smrti velkou část jeho písemné pozůstalosti získal Hynek Schiebl, který opakovaně sliboval, že rukopisy připraví k vydání. V plzeňských novinách však nechal vytisknout jen několik Smetanových básní. Později v tom pokračoval jeho syn Jaroslav.

Cenná část Smetanovy pozůstalosti připadla klášteru v Teplé, jak dokazují materiály uložené v [Ch-15].

Dne 17. března 1861 *Plzeňská sběrná pokladna* oznámila dopisem tepelskému opatu Marianu Josefu Heinlovi, že klášteru jakožto Smetanovu dědici přísluší remunerace ve výši 80 zlatých, které mu měly být vyplaceny jako adekvátní část platu za odpracované dny roku 1861.³⁵ Dne 26. března 1861 opat vydal stvrzenku, že výše uvedené peníze řádně obdržel.

5. Plzeň po Smetanově smrti

V době, kdy již Sedláček, Tyl i Smetana odpočívali na *Mikulášském hřbitově*, věnovala se v Plzni buditelemským aktivitám další generace. Štafetu po Smetanovi převzali zejména Bernard František Guldener (1836–1877), právník a básník pocházející z plzeňské patricijské rodiny, a František Schwarz (1840–1906),

³⁴ Ve složce [Ch-20] je uložen soupis majetku ze Smetanova bytu a jeho ocenění, který 14. března 1861 sepsal Vincenc Graumann, ředitel plzeňského gymnázia. V něm je též poznamenáno, kdo ze spolubratrů dostane které části nabytku. Nejcennější položkou ve výši 15 zlatých byly hodiny, o nichž se Smetana zmiňoval i ve svém deníku. Dne 10. srpna 1861 řádový bratr Vincenc projevil v dopise zájem o velkou skříň, do níž si Smetana ukládal knihy. Chtěl si do ní ukládat korespondenci. Připomínal, že Smetanu poznal, když získal doktorát na pražské univerzitě. Zmiňoval se též o jeho studiích ve Vídni a kaplanování v Úterý. Skříň však již vlastnil bratr Emanuel (dopis je uložen ve složce [Ch-20]).

³⁵ V dopise je však uvedeno chybné datum Smetanova úmrtí, místo 18. února 1861 je uveden 11. únor 1861. Viz též *Gestions ... 1844–1861* neboli *Podací protokol ... 1844–1861*, [NSG], inv. č. 13d28, zápis ke dnům 2. a 10. března 1861.

novinář, publicista a politik, který přišel do Plzně roku 1864. Oba, stejně jako Sedláček a Smetana, se snažili probouzet citový vztah české populace k rodnému městu, k vlasti, k historii národa a k českému jazyku. Věděli, jak důležitá je osvěta, jak potřebné je vzdělávání i místní vlastenectví.

6. Smetana jako člověk

Na základě vzpomínek pamětníků popsal Karel Václav Seydler Smetanův vzhled těmito slovy:

Smetana byl muž vysoké, mohutné postavy, obličej jeho, plný a okrouhlý, označen byl krásným, vysokým čelem. Povahy byl vlídné, skromné, i v neštěstí klidné a trpělivé; byl stále bodrý, veselý, usměvavý a zpěvumilovný – pravá česká povaha! Což divu, že byl všeobecně milován, že se jevilo vřelé účastenství ve všem, cokoli ho potkalo. ([Sey], s. 157)

Milada Suchá, která prostudovala velké množství archivních materiálů vztahujících se k národnímu obrození na Plzeňsku, charakterizovala Smetanu takto:

Smetana byl neobyčejně srdečný, vtipný a veselý ..., ale přitom jemný a důstojný. S jeho povahou se nesrovnávala poníženost a pochlebenství, byl vždy přímý, hrdý a pravdivý, věděl vždy dobře, za čím stojí a proto nikdy neustoupil. ... Jen malé duše mohly ho zbaběle nenávidět nebo mu spílat.

([S1], s. 137–138)

Už ve čtyřicátých letech 19. století se plánovalo vydání Smetanovy podobizny, jak ukazuje článek Františka Douchy [Dch2], který roku 1843 přivítal v *Květech* nové vydání podobizny Pavla Josefa Šafaříka a zmínil se o již vydaných podobiznách Josefa Jungmanna, Antonína Jungmanna, Václava Hanky, Františka Ladislava Čelakovského, Jana Svatopluka Presla, Jana Evangelisty Purkyně a Jána Kollára. Blízké i vzdálené plány vylíčil těmito slovy:

... Při tom nemůžeme se minauti s připomenutím, aby se s vydáváním podobizen našich čelnějších spisovatelů gen dále, a co možná v brzkém po sobě postupu pokračovalo. ... Doslychali jsme, že we vydávánj podobizen našinců z doby neynowější následowati magj předewšjm ony Palackého, Amerlinga a Tyla; přegeme, aby wěc ta, a to co neydržwe, ke skutku přiwedena byla, a napotom i podobizny některých ostatnjch, gako Puchmayera, Chmelenského, Klicpery, Poláka, Winařického, Holého, Smetany, Chmely, Staňka a giných, w postaupném wycházenj obecenstwu se podávaly. ([Dch2], s. 143)

Nepodařilo se zjistit, zda byl plán zmíněný v *Květech* uskutečněn, tj. zda byla Smetanova podobizna zhotovena.

Když Smetana slavil roku 1851 padesáté narozeniny, vlastenci mu kromě básní a věnce předali jeho podobiznu. Není, jasné, kdo ji zhotovil, jak vypadala a co se s ní později stalo.

František Šír³⁶ vydal ve svém pražském závodě roku 1861 Smetanův litografický portrét. Ukazoval Smetanu v klasickém premonstrátském oděvu, přes který měl oblečený tmavý dobový kabát s výraznými klopami. Jednalo se o portrét muže na vrcholu sil s malými brýlemi, krátce střiženými, mírně zvlněnými vlasy na skráních, který má jiskrný pohled a ve tváři lehký, příjemný a nenucený úsměv. Litografie se stala inspirací pro všechna další Smetanova vyobrazení.³⁷

Jan Sandtner mladší (1818–1864), litograf, vydavatel a rytec krasopisných předloh pro školy, zhotovil roku 1861 bohatě zdobený titulní list dříve zmíněné partitury smutečního pochodu složeného na Smetanův pohřeb. Do oválu na něj umístil Smetanův nepřilíš propracovaný portrét, který mohl být inspirovaný Šírovou litografií. Smetana je však na portrétu zamračený, má delší kabát, který je opatřen čtveřicí knoflíků ve dvou řadách.

V etnografické podsběrce *Západočeského muzea v Plzni* se nachází olejomalba (sign. NMP 20180) zachycující Josefa Františka Smetanu. Její autorkou je Karolína Hilbertová-Reifová (1839–1897).³⁸ Obraz bohužel není datován. Zachycuje Smetanu v typickém premonstrátském oděvu, přes který má černý kabát. Jeho lehce narůžovělou tvář doprovází mírný úsměv a nepatrně zvlněné vlasy. Na očích upřeně hledících do dálky má malé brýle. V levé ruce ozdobeným prstenem drží popsaný list. Na pravé straně obrazu (při pohledu diváka) jsou na nízké skřínce položeny dvě zavřené knihy, na levé straně je červený závěs. Obraz je vložen do bohatě vyřezávaného rámu.

V téže podsběrce je ještě jedna olejomalba (sign. NMP 52611) zachycující Smetanovu podobu. Pravděpodobně se jedná o kopii předešlého obrazu. Vložena je do jednoduššího rámu, je signována *V. Š. 17/6 1861*. Je méně zdařilá. Bohužel se o ní nepodařilo zjistit žádné další informace.

Nevíme, pro koho byly tyto obrazy pořízeny, je možné, že byly vystavovány na Smetanových oslavách v Plzni.

Vendelín Budil, dlouholetý ředitel plzeňského divadla, napsal roku 1924 u příležitosti plzeňské výstavy mapující hudební vývoj města tato slova:

... V levém rohu pak jsou umístěny starobylé stojací hodiny vzácné práce, z bytu profesora Fr. J. Smetany.

Mimo dvou podobizen Bedřicha Smetany ze starších let zdobí stěny této koje ještě olejové obrazy Františka J. Smetany (strýce B. Smetany) a jeho matky Valburgy. Pak portréty Vincence Graumanna a Josefa Stanislava Zaupera, profesorů mladého Smetany. ([Bu2], s. 3)

³⁶ Stručná informace o Šírovi je podána v kapitole věnované Sedláčkovým portrétům ve druhém svazku této monografie.

³⁷ V *Rakouské národní knihovně* ve Vídni je v oddělení *Bildarchiv und Grafiksammlung* výtisk Šírovy litografie se Smetanovým podpisem. Má zajímavé rozměry: 31,3 cm × 42,9 cm. Viz signatura PORT_00014139_1; dostupné online z digitálního katalogu knihovny.

³⁸ Karolína Reifová pocházela z Letin, v šedesátých letech působila v Plzni jako malířka. Jejím manželem byl Petr Pavel Hilbert (1834–1906), plzeňský právník a politik, který zakončil svou kariéru jako starosta Loun.

O osudu hodin, resp. obrazu Smetanovy matky Valburgy se nepodařilo zjistit žádné další informace. Ve „Smetanovské kóji“ byl ještě v černě zarámovaném skle vystaven originální rukopis Smetanovy dojemné básně *Kde domov tvůj?*, kterou složil pro pohřeb Josefa Kajetána Tyla v roce 1856.

Roku 1871 byla v časopisu *Květy* otištěna Smetanova podobizna, kterou zhotovil rytec Karel Maixner.³⁹ Na rytině, zjevně inspirované Šírovou litografií, však Smetanovi chybí úsměv. Jeho výraz je vážnější, tmavý kabát je pouze naznačen, knoflíky zcela chybí. Šáteček uvázaný kolem krku je zachycen méně detailně. Viz [170].

V Hruškově *Knize pamětní ...* [Hr] z roku 1883 je otištěna celostránková rytina se Smetanovou podobiznou. Jejím autorem je Alois Řeháček,⁴⁰ který byl inspirován předchozími Smetanovými portréty. Smetanu vyobrazil podobně jako Šír, resp. Maixner. Šátek u Smetanova krku znázornil špičatější, kabát delší se dvěma řadami po pěti knoflicích.

Jak Šírův, tak Maixnerův portrét Josefa Františka Smetany byl opakovaně vydáván a reprodukován po celé 20. století.

Moderní jednoduchá rytina zhotovená podle Maixnerovy práce byla publikována roku 1941 v článku [266]. Autor není znám, podepsal se symbolem 1512^A.

Josef František Smetana je rovněž umístěn v skupině buditelů v jesličkách vystavovaných vždy v adventním čase v plzeňském kostele sv. Jana Nepomuckého na Chodském náměstí. Bohužel není příliš k poznání.⁴¹

V knize [Ben] z roku 1964 se objevila moderní rytina Pavla Lisého, která silně propojuje Šírova a Maixnerovu rytinu. Ve srovnání s těmito předlohami je méně propracovaná a zdařilá.

³⁹ Stručná informace o Maixnerovi je podána v kapitola věnované Sedláčkovým portrétům ve druhém svazku této monografie.

V *Rakouské národní knihovně* ve Vídni se v oddělení *Bildarchiv und Grafiksammlung* dochoval výtisk Maixnerovy rytiny, který má rozměry 13,5 cm × 16,5 cm. Viz signatura PORT_0014138_01; rytina je dostupná online z digitálního katalogu knihovny.

⁴⁰ Stručná informace o Řeháčkovi je podána v kapitole věnované Sedláčkovým portrétům ve druhém svazku této monografie.

⁴¹ O jesličkách viz kapitola věnovaná české triviální škole v Plzni ve druhém svazku této monografie.

